

КОРЕЛЯЦІЯ КАТЕГОРІЙ МОДАЛЬНОСТІ ТА ДЕЙКСИСУ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННІ «ЗАГАЛЬНОГО» ЗНАЧЕННЯ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено вивченню взаємодії категорій модальності й дейксису з огляду на їх участь у творенні значення лексичних одиниць, зокрема прислівників і прийменників. Розроблено моделі побудови «загального» лексичного значення одиниць на основі «індексального» й «символічного» значень. Обґрунтовано доцільність подальшого введення та дослідження категорії «дейктична модальність» у лінгвістиці.

Ключові слова: модальність, дейксис, загальне значення, індексальне значення, символічне значення.

Ковбаско Ю. Г. Корреляция категорий модальности и дейксиса в процессе формирования «общего» значения лексических единиц в современном английском языке. – Статья.

Статья посвящена изучению взаимодействия категорий модальности и дейксиса, учитывая их участие в формировании значения лексических единиц, в частности наречий и предлогов. Разработаны модели построения «общего» лексического значения единиц на основе «индексального» и «символического» значений. Обоснована целесообразность дальнейшего введения и исследования категории «дейктическая модальность» в лингвистике.

Ключевые слова: модальность, дейксис, общее значение, индексальное значение, символическое значение.

Kovbasko Yu. H. Correlation between the categories of modality and deixis in the course of lexical units' "general meaning" formation in PDE. – Article.

The paper deals with the study of correlation between the categories of modality and deixis, taking into consideration their participation in lexical units' meaning formation, in particular adverbs and prepositions. The models of "general" meaning construction on the basis of "indexical" and "symbolic" meanings have been developed. Reasonability of further introduction and analysis of the category of "deictic modality" in linguistics have been grounded.

Key words: modality, deixis, general meaning, indexical meaning, symbolic meaning.

Постановка проблеми. Зміна пріоритетів у дослідженні мови сприяє формуванню нової наукової парадигми в лінгвістиці – антропоцентричної, що спрямовується на вивчення мови не як відокремленої й самостійної системи, а в її взаємозв'язку з людиною та мисленням. Є.С. Кубрякова зауважує: «Антропоцентризм характеризується як особливий принцип дослідження, що полягає в тому, що наукові об'єкти вивчаються насамперед з огляду на їх роль для людини, призначення в її життєдіяльності, функції для розвитку людської особистості та її вдосконалення» [12, с. 212]. Саме людина стає точкою відліку в ході аналізу тих чи інших явищ та об'єктів, його складником, визначаючи подальший хід і кінцеву мету дослідження, а вивчення лінгвістичної діади «мова – людина» базується на антропоцентричному принципі. Відповідно, формування антропоцентричної парадигми привело до зміни фокусу лінгвістичної проблематики в бік мовної особистості, а мовець разом з особистісними аспектами висловлювання та суб'єктивністю мови становить основу для розвитку й дослідження лінгвістики з огляду на принцип антропоцентричності. Ю.С. Степанов стверджує: «Суб'єктивність у мові – це здатність мовця присвоювати собі мову в процесі її застосування, що реалізується в самій мові у вигляді особливої риси її побудови: у тому, що цілі класи мовних елементів (займенник першої особи, делокутивні дієслова тощо) мають особливу референтну співвіднесеність» [16, с. 50].

Таким чином, антропоцентризм мови передбачає існування не лише її об'єктивного, а й суб'єктивного характеру, а мовець застосовує об'єктивні

мовні засоби для вираження особистісних суб'єктивних міркувань. Формуючи й висловлюючи судження щодо навколишньої реальності, людина насамперед використовує власний досвід, відповідно, будь-яке висловлювання можна розглядати як вираження певної позиції мовця щодо інших людей і предметів, про які йде мова, тобто як природно мовну егоцентричність [11, с. 28].

Аналіз досліджень і публікацій. Вивчення проблематики егоцентричності та антропоцентричності в мові дало змогу О.В. Падучевій виокремити дві категорії егоцентричних елементів у мові: ті, що пов'язані з дейксисом, та ті, що пов'язані зі свідомістю й мовою [13, с. 184]. Егоцентричні елементи мови визначаються як слова, категорії, конструкції, семантика яких передбачає посилення на мовця; їх аналоги – дейктичні слова, дейктичні граматичні категорії, показники суб'єктивної модальності тощо [14, с. 464]. Егоцентричні елементи (egocentric particulars) розглядаються Б. Расселлом як будь-які слова, денотація яких визначається особою мовця, місцем, часом і середовищем їх використання [7, с. 108]. Р. Якобсон трактує такі елементи як шифтери (shifters) – особливі класи граматичних одиниць, загальне значення яких не може бути визначене без посилення на висловлювання [2, с. 388]. Через можливість контекстуально багатозначності «шифтери», на думку лінгвіста, співвідносяться з «простими індексами», що протиставляються «символам» (відповідно до класифікації Ч.С. Пірса) [2, с. 388].

Тріада Ч.С. Пірса «ІКОНІ – ІНДЕКСИ – СИМВОЛИ», що дала поштовх для подальших розробок у цій сфері, зокрема й теорій Б. Рассела

та Р. Якобсона, становить основу досліджень егоцентричних елементів мови, оскільки ґрунтується на зв'язку знаку з об'єктом, який він репрезентує. Так, ІКОНІЧНИЙ ЗНАК є подібним до об'єкта, який він позначає, а якості іконічного знака нагадують якості самого об'єкта [9, с. 13], тобто відображає об'єкт тією мірою, якою він схожий на нього. ІНДЕКС – це знак або репрезентація, яка відсилає до свого об'єкта не завдяки подібності чи аналогії з ним або тому, що він асоціюється із загальними якостями, якими володіє цей об'єкт, а тому, що він перебуває в динамічному (у тому числі просторовому) зв'язку як з індивідуальним об'єктом, так і з відчуттями чи пам'яттю особи, для якої він слугує знаком [4, с. 531]. СИМВОЛ у свою чергу визначається як знак винятково або переважно завдяки тому, що він використовується й розуміється як такий, незважаючи на мотиви, що сприяли його вибору, чи характер його застосування – природний або конвенційний [5, с. 640]. Р. Якобсон стверджує: «Символ не здатний позначати якусь певну річ, а позначає тільки тип речі, та й сам по собі є типом, а не конкретною річчю. Символ – це загальне правило, яке знаходить своє вираження завдяки різним прикладам свого застосування» [3, с. 36]. Водночас спільна основа, а саме відношення до об'єкта, дає змогу говорити про іконічні знаки, індекси, символи як про «три полюси», які можуть співіснувати в межах одного знака [6, с. 129]. А необхідність аналізу взаємодії цих елементів та їх впливу на формування «загального» значення лексичних одиниць становить актуальність роботи.

Метою статті є вивчення взаємодії категорій модальності й дейксису в процесі формування семантичного значення лексичних одиниць.

Виклад основного матеріалу. У разі дослідження егоцентричних елементів мови провідними, на нашу думку, виступають індекси та символи, адже саме завдяки ним ми отримуємо дейктично-модальну характеристику дискурсу, інформацію «про що повідомляється» (час, місце, обставини), «факт повідомлення» (саме повідомлення), «ким про це повідомляється» (особа-мовець) і «співвідношення між тим, що повідомляється, та дійсністю» (епістемічність). Здатність одиниць поєднувати дейктичні й модальні характеристики свідчить про необхідність їх аналізу з позиції мовлення, а не мови. Розглядаючи систему знаків чи лексичні одиниці відокремлено, ми говоримо насамперед про «мову», тоді як аналізуючи лексичні одиниці у взаємодії одна з одною, переходимо до сфери «мовлення», зокрема й дискурсу.

Дослідження одиниць у дискурсі, де відбувається поєднання категорій дейктичності та модальності, дає змогу комплексно проаналізувати функціональну семантику лексичних одиниць, тоді як їх вивчення в межах системи знаків дає одностороннє

уявлення (з позиції дейксису або модальності) про ту чи іншу одиницю. Таке поєднання дейктичних і модальних ознак вказує на перетин категорій дейксису й модальності, а одиниці об'єднуються в єдину категорію, що позначається декількома термінами, такими як «індексальні символи» (за Ч.С. Пірсом [4, с. 531]), «шифтери» (за Р. Якобсоном [2, с. 388]), «егоцентричні елементи» (за Б. Расселлом [7, с. 6]), «контекстно-залежні елементи» (за Х. Райхенбахом [1, с. 8]), «егоцентриця» (за О.В. Падучевою [15, с. 20]).

Водночас з огляду на багатозначність термінології вважаємо за доцільне провести її розмежування та запропонувати власне трактування досліджуваних явищ та одиниць-репрезентантів. Так, розуміння «шифтерів» як одиниць, загальне значення яких не може бути визначене без посилання на висловлювання, вказує на необхідність їх аналізу лише в межах дискурсу, що також стосується терміна «контекстно-залежні елементи», коли основний акцент робиться саме на контексті, а отже, і на дискурсі. На противагу їм термін «егоцентричні елементи» фокусується саме на дейктичних характеристиках одиниць, що дає змогу аналізувати їх у межах як мови, так і дискурсу. Поняття «індексальні символи» поєднує в собі характеристики як індексальних, так і символічних знаків, а отже, пропонує їх комплексну характеристику. Таке поєднання вказує на те, що в цих знаках тип символу завжди однаковий, тоді як їх індексальне значення відрізняється відповідно до типу одиниць, до якого вони належать [8, с. 81]. Таким чином, «індексальні символи» характеризуються наявністю «загального» значення, тобто відомим має бути як «символічне» значення, коли один репрезентант лінгвістичного знака вказує на те ж, що й інші репрезентанти цього знака в мові, так і «індексальне» значення, коли значення репрезентанта знака варіюється відповідно до його реалізації в дискурсі.

Саме спроби встановлення єдиного «загального» значення лексичної одиниці, на нашу думку, приводять до багатозначності одиниць, що відображається в розроблених нами моделях:

$$\text{General meaning}_{(1)} = \text{symbolic meaning}_{(1)} + \text{indexical meaning}_{(1)}$$

$$\text{General meaning}_{(2)} = \text{symbolic meaning}_{(1)} + \text{indexical meaning}_{(2)}$$

$$\text{General meaning}_{(N)} = \text{symbolic meaning}_{(1)} + \text{indexical meaning}_{(N)}$$

Припускаємо, що оскільки «загальне» значення складається із «символічного» значення, яке є сталим для категорій слів (*symbolic meaning*₍₁₎), та «індексального» значення, що кожного разу по-новому актуалізує той чи інший компонент значення одиниці (*indexical meaning*_(1-N)), то в результаті одна лексична одиниця може отримувати декілька «загальних» значень (*general meaning*_(N)), які

зрештою заносяться в словники, граматики тощо та не лише створюють багатозначність одиниці, а й дають змогу визначати її як різні частини мови. Розглянемо лексичні одиниці *UP* та *AFTER* на основі дефініцій словника “*The American Heritage Dictionary*” [10] (див. таблицю 1).

У таблиці 1 детально наведено семантичні компоненти значень, які дають змогу визначати

лексичні одиниці *UP* та *AFTER* як прийменники (4 семантичні компоненти для *UP*, 11 семантичних компонентів для *AFTER*) та прислівники (20 семантичних компонентів для *UP*, 2 семантичні компоненти для *AFTER*) водночас, у результаті чого їх значення частково дублюються. Семантичні компоненти, що описують *UP* та *AFTER* як інші частини мови, а саме прикметники, іменники,

Таблиця 1

Семантична парадигма лексичних одиниць *UP* та *AFTER* в англійській мові

№/ part of speech	Meanings	
	UP	AFTER
1. Adverb	<ul style="list-style-type: none"> – In or to a higher position: looking up. – In a direction opposite to the center of the earth or a comparable gravitational center: up from the lunar surface. – In or to an upright position: sat up in bed. – Above a surface: coming up for air. – So as to detach or unearth: pulling up weeds. – Above the horizon: as the sun came up. – Into view or existence: draw up a will. – Into consideration: take up a new topic. – In or toward a position conventionally regarded as higher; as on a scale, chart, or map: temperatures heading up; up in Canada. – To or at a higher price: stocks that are going up. – So as to advance, increase, or improve: Our spirits went up. – With or to a greater intensity, pitch, or volume: turn the sound up. – Into a state of excitement or turbulence: stir up; rouse up. – Completely; entirely: drank it up in a gulp; fastened up the coat. – Used as an intensifier of the action of a verb: typed up a list. – So as to approach; near: came up and kissed me. – To a stop: pulled up in front of the station. – Each; apiece: The score was tied at 11 up. – Apart; into pieces: tore it up. – Nautical To windward. 	<ul style="list-style-type: none"> – Behind; in the rear. – At a later or subsequent time; afterward: three hours after; departed shortly after.
2. Preposition	<ul style="list-style-type: none"> – From a lower to or toward a higher point on: up the hill. – Toward or at a point farther along: two miles up the road. – In a direction toward the source of: up the Mississippi. – Nautical Against: up the wind. 	<ul style="list-style-type: none"> – Behind in place or order: Z comes after Y in the alphabet. – Next to or lower than in order or importance. – In quest or pursuit of: seek after fame; go after big money. – Concerning: asked after you. – Subsequent in time to; at a later time than: come after dinner. – Subsequent to and because of or regardless of: They are still friends after all their differences. – Following continually: year after year. – In the style of or in imitation of: satires after Horace. – With the same or close to the same name as; in honor or commemoration of: named after her mother. – According to the nature or desires of; in conformity to: a tenor after my own heart. – Past the hour of: five minutes after three.
3. Adjective	21 semantic components	2 semantic components
4. Noun	3 semantic components	2 semantic components
5. Verb	4 semantic components	-
6. Conjunction	-	1 semantic component

дієслова, частки, вказано в таблиці 1 заради повноти дослідження та встановлення багатозначності лексичних одиниць. Така багатозначність, на нашу думку, виникає в результаті поєднання «символічного» й «індексального» значень лексичних одиниць та сприяє подальшому визначенню однієї лексичної одиниці як різних частин мови.

Наприклад, у випадку з одиницею *UP*, «символічне значення» якої можемо визначити як “*towards a certain position or state*”, власне «індексальні» значення, що виникають завдяки синтаксичним структурам, зокрема й фразовим дієсловам, у які входить одиниця *UP*, та реалізації одиниці в дискурсі, сприяють появі нових «загальних» значень, що базуються на уточненні на пряму, положення, стану тощо.

«Символічним» значенням лексичної одиниці *AFTER* є “*at a subsequent position, time, manner*”, тоді як її «індексальні» значення, а отже, і перелік «загальних» значень, формуються в більшості випадків завдяки контексту/дискурсу.

Використання таких одиниць у межах різноманітних синтаксичних структур і конструкцій сприяє актуалізації їх додаткових модальних чи дейктичних характеристик, виникненню в них

нових значень, а отже, їх транспозиції із цих категорій у категорію «дейктичної модальності». Це дає нам змогу стверджувати, що в результаті транспозиції лексична одиниця, набуваючи нових «індексальних» значень, починає функціонувати в межах дискурсу, а не мови, тоді як її приналежність до частин мови залишається незмінною завдяки її «символічному» значенню.

Висновки. Таким чином, саме «символічне» значення лексичної одиниці повинне визначати її приналежність до того чи іншого класу слів та, відповідно, фіксуватись у словниках, граматиках тощо. «Індексальне» значення лексичної одиниці є тим компонентом її «загального» значення, що актуалізується в дискурсі під впливом синтаксичних структур та в поєднанні з іншими категоріями (наприклад, дейксісу чи модальності відповідно), а також є наслідком функціональної транспозиції, якої зазнає одиниця під час свого функціонування в мовленні.

Перспективу подальшого дослідження становить необхідність вивчення взаємодії ключових елементів категорій дейксісу та модальності, а також формування ними категорії «дейктичної модальності».

Література

1. Bartlett S.J. Varieties of Self-Reference / S.J. Bartlett // Self-Reference: Reflections on Reflexivity. – Dordrecht : Martinus Nijhoff Publishers, 1987. – P. 5–28.
2. Jakobson R. Shifters and Verbal Categories / R. Jakobson // On Language. – Cambridge, MA : Harvard UP, 1990. – P. 386–392.
3. Jakobson R. Quest for the Essence of Language / R. Jakobson // Diogenes. – Sage Publications, 1966. – № 51. – P. 21–37.
4. Peirce C.S. Index (in exact logic) / C.S. Peirce // Dictionary of Philosophy and Psychology. – London : Macmillan and Co., 1901. – Vol. 1. – P. 531–532.
5. Peirce C.S. Symbol / C.S. Peirce // Dictionary of Philosophy and Psychology. – London : Macmillan and Co., 1902. – Vol. 2. – P. 640.
6. Portis-Winner I. Peirce, Saussure and Jakobson's Aesthetic Function: Towards a Synthetic View of the Aesthetic Function. Peirce and Value Theory on Peircean Ethics and Aesthetics / I. Portis-Winner. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1994. – 230 p.
7. Russell B. An Inquiry into Meaning and Truth / B. Russell. – Baltimore : Psychology Press, 1995. – 352 p.
8. Simms K. Indexicality and Social semiotic / K. Simms // Critical studies. Language and the subject. – Amsterdam ; Atlanta, GA : Rodopi, 1997. – P. 75–87.
9. Thellefsen T.L. C. S. Peirce's Evolutionary Sign: an Analysis of Depth and Complexity within Peircean Sign Types and Peircean Evolution Theory / T.L. Thellefsen // SEED: Semiotics, Evolution, Energy and Development. – 2001. – № 1(2). – P. 1–45.
10. The American Heritage Dictionary of the English Language. – 5 ed. – Boston : Houghton Mifflin Company, 2011. – 2112 p.
11. Краснова Т.И. Субъективность – модальность (материалы активной грамматики) / Т.И. Краснова. – СПб. : Изд-во СПб-ГУЭФ, 2002. – 189 с.
12. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Е.С. Кубрякова // Язык и наука конца XX века : сб. статей / под ред. Ю.С. Степанова. – М. : Российский гос. ун-т, 1995. – С. 149–238.
13. Падучева Е.В. Модальность сквозь призму дейксіса / Е.В. Падучева // Традиционное и новое в русской грамматике : сб. статей памяти В.А. Белошапковой / сост. : Т.В. Белошапкова, Т.В. Шмелева. – М. : Индрик, 2001. – С. 184–197.
14. Падучева Е.В. Статьи разных лет / Е.В. Падучева. – М. : Языки славянских культур, 2009. – 736 с.
15. Падучева Е.В. Эгоцентрические валентности и деконструкция говорящего / Е.В. Падучева // Вопросы языкознания. – М. : Наука, 2011. – № 3. – С. 3–18.
16. Степанов Ю.С. Методы и принципы современной лингвистики / Ю.С. Степанов. – М. : Наука, 1975. – 312 с.